

УДК 316.4:32(477)

КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ В УМОВАХ МАСОВИХ АКЦІЙ ПРОТЕСТУ

Бойко Ірина Ігорівна – аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглядаються можливості застосування конструкціоністської концепції соціальних проблем до аналізу сучасних українських реалій. Досліджується в який спосіб проблема перетворювалась на елемент соціальної політики під час масових акцій протесту, які відбувалися в Україні протягом листопада 2013 – лютого 2014 року. Аналізується природна модель процесу конструювання соціальної проблеми та риторика (фреймінг) проблеми, що супроводжує кожну із стадій проблематизації. Зосереджується увага на презентації соціальної проблеми у фреймі певного типу – так званої дієгенеруючої схеми, яка передбачає програмування визначеного ставлення з боку громадськості до самої складної ситуації та здатна регулювати обговорення ситуації, що склалася, і вступати у цей процес потенційним учасникам зі знанням і розумінням того, що відбувається на публічних аренах.

Ключові слова: соціальна проблема, соціальне конструювання, риторика проблеми, природне конструювання соціальної проблеми.

В статье рассматриваются возможности применения конструкционистской концепции социальных проблем к анализу современных украинских реалий. Исследуется, каким образом проблема превращалась в элемент социальной политики во время массовых акций протеста, проходящих в Украине в ноябре 2013 – феврале 2014 года. Анализируется естественная модель процесса конструирования социальной проблемы и риторика (фрейминг) проблемы, которые сопровождают каждую из стадий проблематизации. Акцентируется внимание на презентации социальной проблемы в определенного типа фрейме – так называемой схеме, генерирующей действие, которая предусматривает программирование определенного отношения со стороны общественности к самой сложной ситуации и способна регулировать обсуждение сложившейся ситуации и вступать в этот процесс потенциальным участникам со знанием и пониманием того, что происходит на публичных аренах.

Ключевые слова: социальная проблема, социальное конструирование, риторика проблемы, естественное конструирование социальной проблемы.

The article deals with the ways of usage of the constructionist concept of social problems in order to analyze the modern Ukrainian reality. The way of transforming a problem into an element of social policy during the mass protests taking place in Ukraine in November 2013 - February 2014 is explored. We consider a natural model of the construction of social problems and rhetoric (framing) of the problems that accompany each of the stages of problematization. Our attention is focused on presentation of social problem in a particular type of frame – the so-called action-generating scheme that provides programming a certain public attitude to the most complex situations and is able to control discussion of the situation and engagement in the debate process potential participants with knowledge and understanding of what is happening in the public arena.

Keywords: social problem, social construction, rhetoric of a problem, natural model of the construction of a social problem.

З суб'єктивістської точки зору необ'єктивна якість соціальних умов, а суб'єктивні реакції на ці умови та обставини створюють соціальну проблему. Не кожна проблема в житті звичайної людини може опинитися в центрі уваги держави, стати причиною законодавчих реформ або реструктуризації системи соціальної політики. Тому соціальну проблему варто розглядати не як тип соціальних умов або обставин, а як процес реагування на них. Можна визначити соціальні проблеми як спроби індивідів або груп індивідів привернути увагу до суспільних умов, зафіксувати те, що їх ображає або засмучує [1]. Це вимагає зосередження на процесі, впродовж якого люди ідентифікують соціальні проблеми.

Євроінтеграція України була одним із постулатів виборчих кампаній протягом останніх п'ятнадцяти років і активно використовувалася для завоювання електоральних симпатій принаймні половини населення України. І це насамперед пов'язано зі сподіваннями на те, що низький рівень життя, високий рівень корупції,

щоденне порушення прав та свобод громадянина в Україні мали б відійти у минуле із наближенням членства у ЄС або хоча б тісної співпраці. Час від часу українське суспільство в умовах незадоволення виражених цінностей «вибухає» і стає на захист цих цінностей без сторонньої допомоги, як це було у 2004 році, коли значна частина населення країни не погодилася із фальсифікацією президентських виборів та масово вийшла на вулицю.

Мирні акції протесту є особливим варіантом участі громадян у політичних процесах та фактично знаходяться на межі законодавчо врегульованих форм безпосередньої демократії та таких проявів суспільного незадоволення, як заворушення та бунт. Водночас суттєвий вплив на перебіг політичних процесів у масштабах національної держави спроможні справити зазвичай лише масові протестні акції. Якщо кількість протестувальників становить десятки тисяч (і більше) осіб, органи влади вимушені реагувати на такі акції протесту не лише правоохоронними заходами, але й шляхом корекції власної політики у той чи інший спосіб [2].

Масові протести – це свого роду спосіб висування заяв-вимог, а значить і можливість конструювання та реконструювання соціальних проблем, підняття рівня уваги щодо певних питань, розміщення проблем у повітці дня.

Соціальні проблеми не є «винаходом» чи «породженням» лише сучасного суспільства, вони існували завжди, відповідно різняться і підходи до розуміння цих проблем, традиційно вони є об'єктивістськими (С. Сміт, Ч. Ломброзо, У. Томас, Ф. Знанецький, Е. Дюркгейм, Г. Маккей, Р. Парк, Є. Берджесс, Р.Мертон, Р. Нісбет) та на протигагу об'єктивістській традиції у соціології, яка вважає соціальні проблеми відбитками об'єктивних умов, виник конструктивістський підхід до соціальних проблем.

З позицій конструкціоністського підходу (М. Спектор, Дж. Кітсьюз; Дж.Бест; Д. Лосек; Г. Блумер; Д. Полач) соціальна проблема — це не будь-яка соціальна умова, яка існує об'єктивно, а процес висування тверджень-вимог змінити певну передбачувану ситуацію. З цієї точки зору, за відсутності характерної риторики вимог відсутня і соціальна проблема.

Форми висування вимог (конструювання соціальних проблем) вирізняються значним різноманіттям і варіюються від цілком традиційних (таких, як звернення з листами протесту і скаргами, ініціювання судових розглядів, публікації в ЗМІ) до відносно нових, якими є театралізовані дії, смарт-моби, стріт-арт тощо [3]. Однією з форм конструювання соціальних проблем, що сьогодні стає все більш значущою в сучасних суспільствах, є висунення вимог в процесі масових акцій протесту.

Дедалі частіше і влада і населення опиняються в новій ситуації, де функціонує не лише масова комунікація і масова культура, а й масова політика, яка не зовсім схожа на ту політику, яку вивчають політологи. Серед особливостей такої масової політики називають наступне:

- зовнішнє перемагає внутрішнє;
- зростає естетичний вимір політики: тобто красиве перемагає корисне;
- драматизм перемагає об'єктивність, тому він може створюватись штучно, як це відбувається в масовій культурі;
- виборець переходить з позиції стороннього глядача на позицію учасника;
- грає роль не подія, а ланцюжок подій, тобто сюжет [4, с.28].

Усвідомлення певного дискомфорту або складної ситуації як нагальної соціальної проблеми змушує шукати її причини і найчастіше пов'язане з ідентифікацією її носіїв, винних у створенні такого дискомфорту, а також суб'єктів чи інстанцій, що відповідають за її усунення [5].

Конструювання соціальних проблем відбувається інструментами риторики. Всякий раз, коли люди висувують вимоги, вони намагаються переконати інших, що щось являє проблему, що ця проблема специфічна, що слід здійснити специфічні дії, щоб вирішити цю проблему. Аргументація еволюціонує з кожною стадією процесу розвитку соціальної проблеми; тобто кожна проблема конструюється та реконструюється. Навіть люди, які задіяні в кампанію із висунення вимог, можуть використовувати різну риторику; вимоги активістів та експертів як правило підкреслюють різні елементи [1].

Саме тому *метою нашої роботи* є визначення способу конструювання соціальних проблем на основі аналізу риторики масових протестних акцій в Україні, зокрема риторики Євромайдану 2013-2014рр.

Конструкціоністський підходів основному зосереджується на механізмах позначення складних соціальних обставин як проблемних. Соціальна проблема визначається як динамічна соціальна конструкція, яка виникає в результаті реагування на соціальні умови [1], та існує перш за все так, як вона визначається й сприймається в суспільстві, знову ж таки – який сюжет її презентує.

Методологічною основою нашого дослідження стали м'яка версія соціального конструкціонізму в інтерпретації Дж. Беста, яка дозволяє дослідити дискурс соціальної проблеми в контексті культури та соціальної структури, а також концепція публічних арен С. Хілгартнера і Ч. Боска, за допомогою якої можна відстежити динаміку становлення соціальної проблеми.

Медіа стають ареною, на якій розгортаються події (у нашому випадку події Євромайдану) що є предметом публічного обговорення. Нас цікавить який характер вимог містить інформація про ці події, що подається з різних джерел. Вибір видань зумовлений їх популярністю і максимальною часовою наближеністю (в період з 21 листопада до 10 січня). Тому об'єктом нашого аналізу стали типові статті, інтерв'ю коментарі, які стосуються цієї проблематики [8, 9].

В ракурсі концепції публічних арен С. Хілгартнера та Ч. Боска розвиток соціальної проблеми виходить з шести ідей: 1) Динамічний процес конкуренції між представником вкрай багаточисленої «популяції» тверджень, які проблематизують ситуацію; 2) Інституційні арени, що слугують тим середовищем, в якій соціальні проблеми конкурують між собою за увагу і ростуть; 3) «Пропускна здатність» цих арен, що обмежує число проблем, які можуть користуватися широкою увагою громадськості в один і той же період часу; 4) «Принципи відбору», або інституційних, політичних і культурних чинників, що впливають на ймовірність виживання конкуруючих між собою формувань проблеми; 5) Зразки взаємодії між різними аренами, таких, як зворотній зв'язок і синергія, що служать засобом поширення активності від однієї арени до інших; 6) Мережі, що висують і прагнуть контролювати певні проблеми функціонерів (operatives), канали комунікації яких перетинають кордони різних арен [6, с. 76].

Обговорення певних питань веде до того, що вони стають надбанням громадськості і актуалізуються на фоні інших, менш значимих в конкретному часовому вимірі проблем.

Базова модель процесу конструювання соціальної проблеми за Дж. Бестом включає шість стадій процесу соціального конструювання: висунення вимог (Claimmaking) → медіазалучення (MediaCoverage) → публічна реакція (PublicReaction) → політичне вирішення проблеми (Policymaking) → соціальне вирішення проблеми (SocialProblemWork) → результати втілення політичного курсу (PolicyOutcomes) [1]. Внаслідок проходження цих етапів складне соціальне явище чи умова набуває статусу соціальної проблеми.

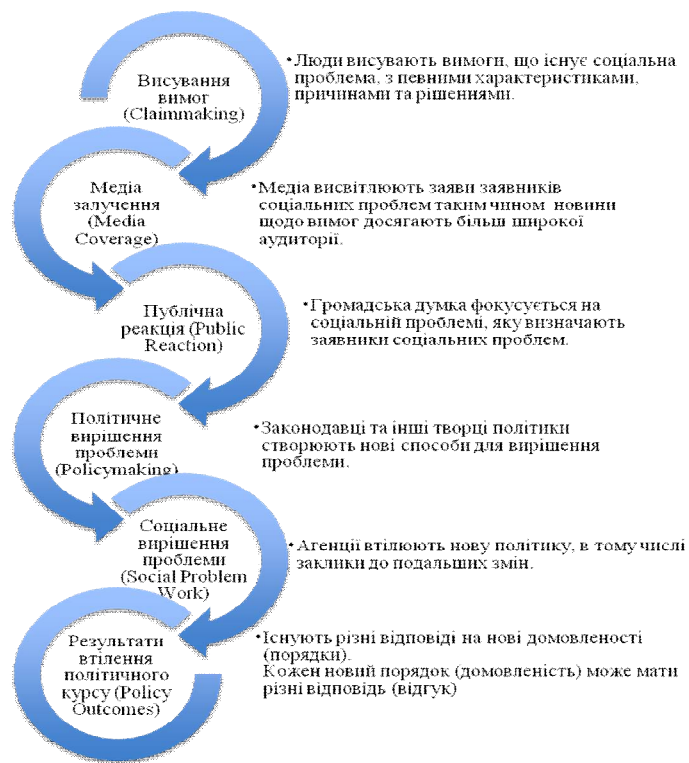

Рис. 1. Базова модель процесу конструювання соціальної проблеми

За логікою природнього конструювання проблеми, масові акції протесту, зокрема ситуацію з Євромайданом в Україні, можна вважати прикладом того, як складні соціальні умови трансформуються у масштабну соціальну проблему. Активна участь громадян у протестних акціях Євромайдану підкреслює доцільність розгляду перебігу подій в якості типового прикладу.

Очевидно, медіа, коли вони включаються в кампанію із висунення вимог, наділені правом переформатовувати (переформулювати) вимоги відповідно до своїх потреб, так само і громадське усвідомлення

проблеми може зосереджуватися на одних аспектах та ігнорувати інші. Так і політики у спробах винайти засоби для виправлення загрозливих обставин пропонують свої власні конструкції того, в чому полягає проблема.

Пізніше практики у вирішенні соціальних проблем намагаються втілити політичні рішення, практичні вимоги завдань ведуть до того, що вони зосереджуються на специфічних аспектах – і знову відбувається реконструкція. Нарешті, на стадії оцінки наслідків вирішення соціальної проблеми актуалізуються усі інтерпретації попередніх вимог. Таким чином, риторика є центральною темою для всіх стадій розвитку соціальної проблеми, оскільки сама соціальна проблема не статична; скоріше вона модифікується на кожній стадії у ширшому, ніж процес розвитку соціальної проблеми, процесі – в процесі риторичних змін [1].

П. Ібарра і Дж. Кітсьюз окреслили чотири виміри риторики характеру вимог: 1) Риторичні ідіоми - дефініційні комплекси, за допомогою яких виробляється проблематичний статус ситуацій; 2) Контрриторика – дискурсивні стратегії протидії конструюванню проблеми; 3) Лейтмотиви – фігури мови, які виражають головний аспект соціальної проблеми або її динаміку; 4) Стилї висунення вимог: науковий, комічний, театральний, цивільний, правовий або субкультурний [3, с. 3].

Погоджуючись із Г. Блумером в тому, що соціальні проблеми – це, скоріше, проєкції колективних почуттів, настроїв, думок, аніж просте відображення об'єктивних суспільних умов в суспільстві, та що в кінцевому рахунку в суспільстві існує безліч ситуацій, які могли б сприйматися як соціальні проблеми, але не визначаються як такі, вкажемо, що нас цікавить, який характер риторики, висловлювання про події в Україні в контексті революційних змін властивий громадянам в ролі заявників соціальних проблем.

Нам видається, що в розумінні П. Ібарра та Дж. Кітсьюз термін «риторичні ідіоми» можна замінити на термін «фрейм» [7, с.159]. Фрейм розміщує проблему в такий спосіб, щоб її легко було зрозуміти. Він являє собою форму організації знання, спосіб його розумового структурування. Фрейм визначається як «концептуальна структура для декларативної, рідше – процедурної, презентації знань про типізовану ситуацію або типові властивості об'єкта». Під «фреймом соціальної проблеми» в даному випадку ми розуміємо спосіб організації уявлень, що зберігаються в соціальній пам'яті стосовно цієї проблеми, тобто так зване семантичне поле соціальної проблеми.

Фрейм-аналіз медіа-текстів [8, 9], які є об'єктом нашого дослідження, в яких люди різного віку, різних соціальних статусів і з різних регіонів України дають відповіді на запитання про те, що зараз відбувається у країні, дозволяє нам виокремити основні вузлові точки публічного обговорення та медіависвітлення проблемних ситуацій, які закладаються в свідомості суспільства.

Отже, використання методики фреймового аналізу В. Засекіна [10, с. 78] дозволяє виділення таких категорій-фреймів: загроза, дія, можливість, цінності, суб'єкти дії, територія, де відбувається дія (див. рис. 2).

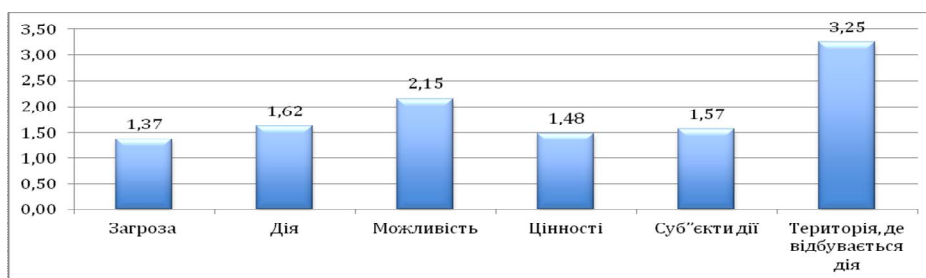

Рис. 2. Питома вага фреймів текстів соціальних проблем громадян

В межах категорій ми визначали загальний сценарій тексту, що передбачає відбір найчастотніших категорій фрейму, які мають найбільшу питому вагу в межах окремого фрейму (див. рис.3):

Рис. 3. Сценарій текстів соціальних проблем громадян

За логікою цього сценарію, через критичну ситуацію, яка виявилася у посяганні влади на права українців, розпочались акції протесту, які чітко окреслили свій спектр дії територією Майдану Незалежності у м. Києві, а далі і всієї України.

Якщо розглядати детальніше кожен із фреймів, то ми бачимо, що найбільшу питому вагу, а отже – значущість, має фрейм «**територія дії**». Категорії цього фрейму – Дніпропетровськ, Європа, Майдан, Україна, Банкова, вулиці, області, світ, регіони – вказують на діапазон проблемної ситуації в територіальному вимірі.

Фрейм «**загрози**» створює образ певної катастрофи, свого роду задає формат проблеми. Люди, які висувують вимоги з використанням цієї ідіоми (фрейму), можуть представляти ситуацію, яка конструюється проблемною, як таку, що включає в себе цілий ряд інших проблемних ситуацій. Цей фрейм «розміщує різних учасників під свого роду символічною парасолькою». Відтак найчастотніші категорії цього фрейму – «беспредел», беззаконня, «дерібан», безпека, хабарі, здирництво, тайожно-газова труба, «совок», «тушки», репресії, страх, ніч 30 листопада, неофеодалізм, невігластво, втома – є індикаторами соціальних проблем, виразниками існування умов, які є незадовільними:

«Студентів активно «пресували», змушували чистити свої профілі в соціальних мережах, видаляти записи й фото на тему Євромайдану. Та всі ці заборони анітрохи не подіяли, і на марші протесту студентів вишло дуже багато молоді.»

«Втома суспільства від здирництва, беззаконня, суцільної брехні та нездоланної дурості чинної влади пересилила традиційний український конформізм. Простими словами: задовбали!»

Фрейм «**можливість**» презентує потенційні шляхи, так званий рецепт вирішення проблем. Заяви-вимоги щодо необхідності формування нових перспектив, розвитку, сценарію нового майбутнього втілюються в категоріях – національна ідея, мета, Євромайдан, нація, безвізовий режим, великі зарплати, виграш, модель країни, влада, майбутнє, освіта, перспективи, цивілізаційний стрибок, шанс, бізнес:

«Нам хочеться утвердження справжніх європейських цінностей в Україні – рівність усіх перед законом, можливість займатися власним бізнесом, здобувати гідну освіту... Ми прагнемо волі!»

Умовно відповідальність за втілення фрейму «можливості» несе фрейм «**дії**» в категоріях євроінтеграція, боротьба, люстрація, революція, трансформація, протест, протистояння, народний бунт, взаємодопомога та інші.

Фрейм «**цінності**», на нашу думку, містить в собі базові елементи соціокультурної презентації поведінки, є орієнтиром у визначенні напрямків дій та представлений в категоріях громадянське суспільство, гідне життя, воля, гідність, надія, переконання, самоусвідомлення, право, рівність, нерв патріотизму, свобода:

«Єдиною константою протистояння протягом усього часу залишається почуття гідності.»

«Тому для мене найголовнішим у цих подіях є те, що люди готові захищати свої права, власну гідність, здатні до самоорганізації, взаємодопомоги.»

Роль «модератора» в процесі конструювання соціальної проблеми ми виділили фрейму «**суб'єкти дії**» через наступні категорії – студенти, громадяни, політики, державотворці, Азаров, громадські організації, Янукович, міліціонери, молодь, народ, опозиція, персонажі, українці, суспільство, соціальні мережі, телешоу, уряд, університети.

Кожен із виділених фреймів, як правило, взаємодіють між собою. Наведемо окремі наприклад фрейм «**дія**» та «**суб'єкт дії**»:

«Люди усвідомили, що від кожного з нас залежить наше сьогодні та майбутнє. І за це потрібно боротись і не боятися доводити свої переконання. Не партії, не політики, а громадяни України сьогодні вирішують майбутнє України.»

Також часто зустрічається дія в контексті загрози:

«Те, що зараз відбувається, – це масовий протест проти невігластва, марнослів'я, короткозорості й ліноців – тих якостей, які, на жаль, складають образ української влади, причому цей образ не стосується лише Януковича та Азарова. На дошці ганьби – і дрібні чиновники, які тупо й беззаперечно виконують накази керівництва, і міліціонери, які вважають хабарі нормою, і вахтерки-цербери, і лікарі-аферисти, і різні інші подібні персонажі...»

«Зараз відбувається протистояння свідомих громадян України її надмірному, абсолютно паразитарному і вкрай знахабнілому держапарату (і тих, кому його вдалося завербувати).»

«...в Україні відбувається народний бунт проти того що називають «свавіллям влади», який підживлюється й використовується різними силами для своєї мети.»

Кожен з названих фреймів покликаний забезпечити інтерпретацію складних соціальних обставин, базуючись на різного типу поясненнях (раціоналізаціях) і пропонують різного типу реакції або вирішення проблеми. Фреймінг включає підстави, які підтверджують очевидність існування проблеми (що турбує/заважає найбільше); висновки, які забезпечують розуміння необхідної для вирішення проблеми дії (що зробити), і виправдання, тобто міркування і цінності, які громадськість повинна поділяти, щоб зв'язати підстави і висновки у

єдиний логічний ланцюг заяви-вимоги щодо проблеми (чому це нас турбує або має турбувати). Таким чином, фреймінг забезпечує рамку, яка поєднує підстави проблеми, або факти з висновками, або діями, які потрібні для вирішення проблеми [11, с. 291].

Незадоволення – протест – пошук рішень – ці поняття складають скрипт текстів, який означає основні цілі, що відображаються в тексті та відображає схему Передподія – Подія – Постподія, що є останнім, ключовим етапом у побудові сценарію, контекстним відображенням змісту.

Таким чином, розглядаючи природну модель конструювання соціальної проблеми на прикладі кейсу з Євромайданом в Україні та прослідковуючи риторичку (фреймінг) проблеми, який супроводжує кожен із стадій проблематизації, ми бачимо, що фрейми призначені, як правило, для створення емоційного фону сприйняття проблеми і використовують для цього терміни та наративи з розряду «моральної компетентності» адресата-спостерігача політичного дискурсу. Фреймінг соціальних проблем емоційного характеру – це ті ж риторичні ідіоми П. Ібарра та Дж. Кітсьюз.

Зазначимо також, що від фрейму соціальної проблеми, тобто тієї рамки, в які вкладається зміст проблеми, залежить пропонований політиками (на стадії політичного вирішення проблеми) рецепт регулювання цієї соціальної проблеми.

Знання і використання схем фреймінгу дає можливість учасникам масових акцій – ініціаторам та адресантам регулювати обговорення ситуації, що склалася, за потребою драматизувати ситуацію, а потенційним учасникам вступати в цей процес не наївними спостерігачами, а зі знанням справи і розумінням того, що відбувається на публічних аренах.

Перспективи подальших розвідок дослідження ми вбачаємо у вивченні комунікативних технологічних прийомів проблематизації та депроблематизації складних соціальних обставин в процесі конструювання соціальної проблеми, дослідженні дискурсивних та соціальних практик, які пов'язані із соціальними проблемами, за методикою дискурс-аналізу, порівняння дискурсивних стратегій інтерпретації соціальної проблеми різними суб'єктами політичної діяльності.

Література:

1. Best J. Social problems/ J.Best. - 2008. – W.W.Norton & Company, Inc. – 369 p.
2. «Масові протести: глобальні тенденції». Аналітична записка [електронний ресурс]: матеріали Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. – 2013. – режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1258/>
3. Кольцова О.Ю. Конструирование проблемы полицейского насилия в российской блогосфере: риторика, лейтмотивы и стили [електронний ресурс] / О. Ю. Кольцова, И. Г. Ясавеев // «Журнал социологии и социальной антропологии», 2013. – [14 с.]. – режим доступу: <http://www.hse.ru/data/2013/10/02/1278020160/Кольцова>
4. Почепцов Г. Мерлін, Супермен і Гаррі Поттер: конструювання нематеріального в масовій культурі / Г. Почепцов. – К.: Спадщина, 2013. – 288 с.
5. Климанська, Л. Д. Формати соціальної політики [Текст] / Л. Д. Климанська // Сучасна українська політика. – 2011. – №24. – С.25-35.
6. Хилгартнер С., Боск Ч. Рост и упадок социальных проблем: концепция публичных арен // Социальные проблемы: конструкционистское прочтение. Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2007. С. 145–184.
7. Бойко І. І. Фреймінг у процесі проблематизації складних соціальних обставин (на прикладі проблеми бідності в Україні) / Ірина Ігорівна Бойко // Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків: Видавництво ХНУ імені В.Н. Каразіна, 1964. – №1045: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Вип.30. – 2013. – С.158-163;
8. Свентах А. «День» поставив жителям різних регіонів запитання: «Що відбувається в країні?» [електронний ресурс] / А. Свентах, Р. Гривінський, В. Лубчак // газета «День». – 2013р. – режим доступу: <http://m.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/den-postaviv-zhitelyam-riznih-regioniv-zapitannya-shcho-vidbuvaietsya-v-krayini>
9. Громадське телебачення «hromadske.tv», рубрика «Гості студії» (Інтерв'ю за період 21.11.2013 – 10.01.2014 рр.) [електронний ресурс]. – режим доступу <http://hromadske.tv/starring/>
10. Засекіна Л.В. Психолінгвістична діагностика / Засекіна Л.В., Засекін С.В. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 188 с;
11. Климанська, Л. Д. Фреймінг мовного питання в Україні: технологія проблематизації [Текст] / Л. Д. Климанська // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. – Випуск 18. – Х., ХНУ імені В.Н.Каразіна, – 2012. – С.290 – 295.